مەهاباد قەرەداغی

لیبرالیزەکردنی دیموکراتی
ڕوانگەو ڕێبازێکی سیاسی شیاو بۆ کوردستانی هاوچەرخ

(لە هەموو شتەکاندا سەرکەوتن بەندە بە ئامادەکاری پێشوەختەوە، بە بێ ئەمە بێگومان شکست لە ڕێدایە.)

کۆنفۆشیۆس

فیکر و فەلسەفەی سیاسەت وزەی هزریین و تیۆریسێنەکان ڕوانگەی سیاسی لێ پێکدەهێنن و؛ ڕابەرێک یان سەرکردەیەکی سیاسی دێت و لەگەڵ ڕیالیتەی کۆمەڵگەیەکی دیاریکراودا دەیانگونجێنێ تا بۆ پیادەکردن دەست بدەن و، ببنە ڕێبازی ڕوونی سیاسی و هێڵی گشتی بزاڤەکان دیاری بکەن.

جیهانی سیاسەت لە کۆن و لە ئێستاشدا ئەزمونگەی دەیان فیکری سیاسی بووە و، حیزب و ڕێکخراوی هەمەجۆر هەڵگر و پەیڕەوکاری ئەو فیکرانەبوون چ لە سەردەمی تێکۆشانیان لە ئۆپۆزیسیۆندا و، چ لە قۆناغی فەرمانڕەوایی و دەوڵەتداریدا بەکاریان بردوون. ڕۆژئاوا زاینگەی هەموو تیۆرییە سیاسییەکان بووە، وەلێ چونکە فیکر وزەی عەقڵە و عەقڵیش وزەیەکی بازنەییە و بە هەموو گەردووندا دەگەڕێ، ئەو فیکرانەش بە هەموو جیهاندا گەڕاون و دەگەڕێن. لە هەر شوێنێکدا بە شێوەیەکی گونجاو لەگەڵ دۆخی کلتووری و کۆمەڵایەتی ئەو زەمینەیە کاری پێکراوە.

وەک فیکرێکی تیۆری و وەک ڕێبازی سیاسی پیادەکراویش، دیموکراتی وەک سیستەمێک لە مێژە لە جیهاندا کاری پێ دەکرێت و گەشەی پێدەدرێت. ئەگەر سەرەتاکەی بیست و پێنج سەدە پێش ئەمڕۆ و لە زێدی خۆی (یۆنان) بووبێ، گەشە و نەش و نماکەی لەم دوو سەد ساڵەی دواییدا لە وڵات و کیشوەرەکانی دیکەی جیهاندا بە خێراییەکی زۆر ڕووی داوە و بەردەوام لەگەڵ جۆگەلەی فیکری تردا تێکەڵ کراوە و دیدگا و ڕێبازی نوێتری لێ پێکدەهێنراوە.

لە کوردستاندا کەمتر لە سەدەیەکە بە شێوەیەکی تیۆری وەرگیراو، فیکری دیموکراتی ناسراوە و ناسێنراوە و وەک ڕێباز کاری لەسەر دەکرێ و لە پەیڕەونامەی زۆربەی پارت و ڕێکخراوە سیاسییەکان جێگەی هەیەو هەموو دروشمەکان لەسەر ئەو بنەمایە دارێژراون. بەڵام ئەوەی سەرنج لە دیموکراتی پیادەکراوی کوردستان بدات، ڕووبەڕووی کەموکوڕییەکانی دەبێتەوە و هەست بە ناکارایی مەیدانی پراکتیزەکردنی دەکات، کە ئەمە تا ڕادەیەک بۆ بارودۆخی ناسەقامگیری سیاسی کوردستان لەمەوپێش ئاسایی بووە، بەڵام لەمەودوا دەبنە جێگەی ڕەخنەی جیدی ئەگەر دەست بە چارەسەرکردنی کەموکورییەکان نەکرێت. دیموکراتی وەک فیکرێکی پەتی بۆ هەندێ لە قۆناغەکانی خەبات گونجاوە و، لە هەندێ قۆناغی دیکەشدا پێویستی بە گەشەپێدان و کاملکردنە، ئەویش بە ڕیفۆرم ئەنجام دەدرێت.

لە باشووری کوردستاندا، ئەگەر تا ئەمڕۆ ئەو بەرگە دیموکراتییەی حیزبەکان پۆشیویانە "بە کەموکوڕییەکانیشییەوە" پڕ بە بەری کۆمەڵگە بووبێ، چونکە پێش ئێستا کۆمەڵگەیەکی فیودالی و کۆلێکتیڤ بووە، بەڵام ماوەیەکە هەست بە تەسکبوونەوەی ئەم بەرگە دەکرێت و، پێویستی فراوانکردنەوەی هاتووەتە ئاراوە. بەهۆی گۆڕانکاری دیار و بەرچاو لە پێگەی کوردستان وەک دەوڵەتێکی (نزیکەی) سەربەخۆ و، پێگەی

کۆمەڵگەی کوردستان کە بەهۆی گەشەسەندنی ئابووری و تێکەڵبوونی بازەڕەکانی جیهان بە بازاڕەکانییەوە، ڕووەو کرانەوە و جڤاتێکی تاکگەرایی هەنگاوەکانی یەکەمی ناوە و لەمەودواش بە تێمپۆیەکی خێراتر بەردەوام دەبێت لە هەنگاونان، دەشێ ڕوانگەیەکی گونجاویش بخوازرێت و فیکری سیاسی مۆدێرن و گونجاو لەگەڵ دۆخی نوێیدا پیادەبکرێت کە هاوتەریب و هاوئاهەنگ بێت لەگەڵ هەنگاوەکانی تری کۆمەڵگە. بۆ ئەم مەبەستەش پێویستمان بە گەشەپێدان و، فراوانکردنی ئەو دیموکراتیە کلاسیکییە هەیە، لە ڕێگەی ڕیفۆرمی سیاسییەوە، کە ماوەیەکە قسە و باسی لەسەر دەکرێت.

ئێمە دەتوانین هاوکات و هاوتەریب لەگەڵ پڕکردنەوەی بۆشاییەکانی دیموکراسی پیادەکراو و چارەسەرکردنی کەموکوڕییەکانی، هەوڵێکی جیدیش بۆ لیبڕالیزەکردنی ئەم دیموکراتییە بدەین، کە بۆ قۆناغی ئێستای کوردستان دیدێکی گونجاوە و لە سەر زەمینی واقیعی هاوچەرخی کوردستاندا ئاسانتر پراکتیزە دەکرێت.
لیبڕاڵیزم (ئازادیخوازیی) وەک ئایدیا لە دوای کەوتنی کۆمۆنزیمەوە برەوی زیاتر پەیدا کرد و لە وڵاتە خۆشنوودەکاندا ئاوێتەی سیستەمە دیموکراتەکان کرا و لیبڕالیزمێکی دیموکراتی لێ پێکهێنرا کە ئەڵتەرناتیڤێکی لەبار بوو بۆ سیستەمی سیاسی پیادەکراو و، بەڕێوەبردنی وڵات. ئەم ڕوانگە نوێیەش لەسەر بنەمای: مافی یەکسان، بێلایەنکردنی توخم و ڕەگەز و کولتوورەکان، گەشەپێدانی کولتووری سیاسی و ڕیفۆرم و ڕیئۆرگانیزەکردنی پارت و ڕێکخراوە سیاسییەکان، چاکسازی لە گوزەرانی خەڵک لە ڕێگەی گەشەپێدان و پتەوکردنی ژێرخانی کۆمەڵگە و گەشەپێدانی هێز و وزەیی مرۆیی، بنیات نرا و خرایە بواری پراکتیکەوە . لەوسەریشەوە ئەنجامی دڵخوازانەی بەدەستەوە دا. بۆیە برەوی پەیدا کرد و دەشێ لە بارودۆخی کۆمەڵگەکانی دیکەشدا هەمان ئەو ئەنجامانەی هەبێت.

تیۆرییەکانی لیبرالیزم لە سەر دەستی جۆن ڕاوڵ، میشیل ساند، چارلس تایلۆر و میشیل والزار دانران و، ئەمانە بە گشتی ڕوانگەی لیبرالیزمیان لەبارەی: مافە گەردوونییەکانی مرۆڤ، بەشداری خەڵک لە پرۆسەی بڕیاردان، دروستکردنی پرد لە نێوان گەلان، گەشەپێدانی هاوهەستی لە نێوان گرووپەجیاوازەکان و ڕەگەز و توخمەجیاوازەکان و هتد، دەردەبڕی و ڕوون دەکردەوە. بەو پێیەش (فەرەیی) لە دیاردەکاندا مایەی (زەنگینی) کۆمەڵگە دەبێ و، وەک سامانێکی مرۆیی چاوی لێدەکرێت.

فرانسیس فۆکۆ یاما لە کتێبی (کۆتایی مێژوو و دواترین مرۆڤ) دا دوا ڕێگەچارە بۆ حکومەتەکانی ئایندەی جیهان لەوەدا دەبینێت کە فیکری لیبڕاڵدیموکراتی بە جیهانی ببێت و پراکتیزەبکرێت. جگە لەو دانێل بیل، سۆسیۆلۆژی ئەمریکایی، ئەم سەردەمەی بە کۆتایی سەردەمی ئەو حکومەتانە دانا کە لەسەر بنچینەی ئایدۆلۆژیا دادەمەزرێن و کار دەگوزەرێنن. ئەم دوو تیۆرییە هەردووکیان لە کاتێکدا بوون کە هێشتا ئایدۆلۆژیای سۆسیالیستی لە یەکێتی سۆڤیەتدا لەسەر پێ بوو، بەڵام ئەوان پێشبینییان کرد کە سەرجەم ئەو حکومەتانەی کە بەردەوامی فاشیزم و کۆمۆنیزم و ئایدۆلۆژیا هاوجۆرەکان شکست دەهێنن. پێچەوانەی ئەمەش پێشبینی ئەوەیان دەکرد حکومەتە لیبراڵدیموکراستییەکان پێش دەکەون و گەشە دەکەن.

دیدگای دیموکراتی پەیوەستکراو بە لیبڕالیزمەوە ڕەچاوی جیادۆخی و هاودۆخی کلتوورەکان دەکات و دەیکاتە خاڵی دەستپێکی فرەکلتووری و فرەلایەنی. لەم گۆشەنیگایەوە بە ڕوونی دەبینرێت چۆن جیاوازییەکان هێزن و یەکتری بە وزەیەکی نوێ بەهرەمەند دەکەن. ناوازەیی ئەزموونێکی وا لەوەدایە کە ئەنجامی ئەوەت نیشان دەدات کە وزە جیاوازەکان یەکتری دەوڵەمەند دەکەن و، پێکەوە هێزێکی گەورەتر و بە ڕێگایەکی قەدبڕ گەیشتن بە ئامانجەکان مسۆگەر دەکەن.

مرۆڤ که هەڵگری بیری جیاوازە، خاوەنی کولتووری جیاوازیشه. ئەمانه جودا و دوور له یەک فیکری دابڕاو و بچڕ بچڕن، بەڵام پێکەوە موزایکێکی سیاسی پێک دەهێنن، که دەشێ به سیاسەتێکی فرەکلتوور ناوی ببەین. فرەکلتووری خۆی له خۆیدا دەوڵەمەندییه و سیمایەکی لیبراڵانەتر دەداته دیموکراتی، ئەگەر له نێو پارت یان هەر ڕێکخراوێکی سیاسیدا پیاده بکرێت، دەرگاکانی ئەو پارته بەڕووی وزە و توانای نوێ دەکاتەوە و، ئەوانیش به هەستکردن به ئازادی و پاراستنی تایبەتمەندییەکانی خۆیان، وزە و تواناکانی خۆیان دەخەنه کۆنتۆی هێزی فیکری ئەو پارتەوە و لەوێشەوە له خزمەتی کۆمەڵگەدا دەخرێنەگەڕ. کۆکردنەوەی بیر و توانا و ئەزموونه ڕەنگین و لێکنەچووەکان و کردنیان به سامانێکی برەودار ، دەشێ له ژێر چەترێکی وەک لیبراڵ دیموکراتی جێگەی ببێتەوە، که بۆ ئەمڕۆی کوردستان جێگەی بایەخێکی زۆرە و دەشێ هەر پارتێکی هەڵگری بیرێکی وا بکاته پارتێکی پێشڕەوی کۆمەڵگه و، ئەودەم له نێو حکومەتیشدا پیادەی دەکات و حکومەتێکی بەهێز بەو وزەمرۆییانه پێک دێت.

حیزب تەنها ئۆرگانێکی سیاسی نییه، بەڵکه سۆسیۆ سیاسیه، بۆیه کرانەوەی دەروازەکانی بەڕووی ئازادییەکان و بیری نوێ، کرانەوەی کۆمەڵگەشه به ڕووی دنیابینی تازە و کلتوورە جۆراوجۆرەکان و نۆرمی نوێ و له ئاکامیشدا گەشەسەندنی تاکەکانی کۆمەڵگەکه و خودی کۆمەڵگەکەیه.

دیموکراتی لیبراڵ ئەو ڕێبازەیه که شێوەی بازنەیی و ، کولتووری بازنەیی و داخراوی ڕێکخراوێکی سیاسی ڕەت دەکاتەوە و، چەندین دەرگا و پەنجەرەی نوێ لەو ڕێکخراوە دەکاتەوە و ڕێگاکان هەموار دەکات بۆ بەدیهێنانی خێراتری ئامانجەکان. گوڕمەی ئەو وزە جیاواز و نوێیانەی که بەهۆی لیبراڵبوونی پارتێکەوە دێنه مەیدانەوە، بەهرە به پارتەکه دەبەخشن و بەردەوام به هێزی ئاوەزی نوێ شارژی دەکەن. ئەمەش وەک هەناسەدانێکی پاک و نوێ وایه که بەردەوام ئۆکسجین به سییەکانی ئەو ڕێکخراوە ببەخشێ و به زیندوێتی و گەنجێتی و بزێوی بیهێڵێتەوە. جگه لەمەش فیکری لیبراڵ دیموکراتی کۆکلیلیشه بۆ کردنەوەی دەرگاکانی نێوان پارتی سیاسی و ڕژێمی سیاسی و چین و توێژەکانی خەڵک. ئێمه ئەمڕۆ له کوردستاندا هەست به مەوداکانی نێوان چین و توێژەکانی خەڵک لەگەڵ حیزبەکان و لەگەڵ حکومەت دەکەین و، چارەسەرێکی گونجاو بۆ ئەم دۆخەش به بڕوای من بەکارهێنانی ئەم کۆکلیلەیه.
دەتوانین پەیوەندی نێوان خەڵک و حیزب و حکومەت له چوارچێوەی پەیماننامەیەکدا ببینین، که پایەکانی ئەم پەیماننامەیه تەنها سیاسی نییه، بەڵکه کۆمەڵایەتی و ئابووری و دەروونییشه. بۆیه له دۆخی ئێستای کوردستاندا وەک چۆن گەشەسەندنی ئابووری له بەرژەوەندی بازاڕی ئازادی کوردستاندا یاسای وەبەرهێنانی کرد به پێویستی و کاری پێدەکرێت و حکومەت و حیزبەکانیش هاندەری ئەو میتوودە ئابوورییەن "ئەگەرچی هێشتا لەسەرەتای هەنگاوەکاندایە و به پێی سیستەمێکی دیاریکراو و پێشکەوتوو نییه"، ئاواهیش گەشەسەندنی سیاسی له بەرژەوەندی ئەو حیزبه سیاسییانەدا دەبێت که هاندەری ئازادی فیکرن و چوارچێوەی ڕێبازی سیاسی خۆیان فراوان دەکەنەوە به ئاراستەی لیبرالیزەکردن. ئەم ئازادکردنه پێویستییەکی دەروونیشه بۆ خەڵکی کوردستان، چونکه له پاش قۆناغێکی دوورودرێژی ژێردەستەیی ڕژێمه داگیرکەرەکان و ستەمی سیاسی چڕ و پڕ، مرۆڤی کورد گیرۆدەی ئەو گرێیانەیه که له سەرچاوەی ستەمەوە سەریان هەڵداوە و، ئێستاش که دوا گرتەکانی کۆتایی دیکتاتۆرێک که سیوپێنج ساڵ به کۆیلەی کردبوو، دەبینێت، پێویستی به ئازادکردنی دەروونێتی و ئەم ئازادییەش له سیستەمێکی سیاسی لیبراڵدیموکراتەوە ئاسایشی دەروونی بۆ فەرەهام دەکات. کەواته گرەوی پێشڕەوێتی پارتێک له ئازادکردنی مرۆڤی کوردەوە دەستەبەر دەبێت، له ڕووی: فیکری و سیاسییەوە، که ئەمەشیان ڕێگه بۆ ئازادی کۆمەڵایەتی و کلتووری، هەروەها ئازادی دەروونیش دەکاتەوە.

***

هەولێر
2006/11/05